

**TATAR HALK ŞİİRİNDE NAZIM TÜRÜ OLARAK BEYİT VE SAK-SOK
BEYİTİ****Gülhan ATNUR***

Beyitler (Beyet) Tatar halk şiirinde birçok özellikleriyle dikkat çeken ve önemli bir yer tutan nazım türlerinden biridir.

Beyit kelimesinin aslı Arapça'dır. "Ev, oda" anlamının yanı sıra "anlam bakımından birbirine bağlı iki dizden oluşmuş şiir parçası" manası da vardır. Bu kelime Anadolu'da yukarıdaki anlamlarda kullanılmaktadır. Fakat Tatar halk şiirinde bir nazım türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tatar Edebiyatına muhtemelen yüzyıllar önce girmiş olan beyit kelimesinin karşılığında Tatarca Sözlükte: 1. Halkın sözlü edebiyatında ortaya çıkan eser: Bir insan veya olaya dayanarak, genellikle şaka yapma veya acıma hisleriyle doldurulmuş şiir. 2. Şiirin mana ve tonlama açısından ayrılan bir parçası,¹ anlamları verilmektedir. Görüleceği gibi ikinci anlam bizdeki karşılığıyla aynı kullanılmasına rağmen ilk anlamdaki farklılık dikkat çekicidir. Ayrıca Tatarca Sözlükte ilk anlamla bağlantılı olarak "beyit eytü (beyit söylemek)", "beyit köye (beyit makamı, bestesi)" kelimeleri de verilmiştir.

Tatarcada beyit kelimesi uzun asırlar asıl manasını koruduktan sonra XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarından itibaren anlam değişikliğine uğrar, halk şiirinde bir nazım türünün ismi olarak kullanılmaya başlanır. 1930'lu yıllara kadar asıl anlamını koruyan bu kelime günümüzde Sibiryta Tatarlarında eski manasında kullanılmaktadır.²

Beyitler üzerine ilk inceleme Kayyum Nasıyri'nin "Kazan Beyiti veya Kazan Tarihi" adlı beyti Kazan Kalendarlarında³ 1881 yılında yayımlamasıyla başlar ve daha sonra bu beyit yazarın "Fevakihel Hölesa Fil Edebiyat" isimli kitabında da yayımlanır.⁴ Ünlü Türkolog N. F. Katanov ise Kazan Üniversitesi tarafından çıkarılan "Arheologiya, Tarih ve Etnografiya Cemgiyeteneñ Heberleri" adlı dergide 1898 yılında yayınlanan "Kazan Tatarlarınıñ Tarihi Cırları" adlı yazısında beyitler hakkında bilgi verir.⁵

* Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Tatar Tilinin Anlatmalı Sözlüğü, Haz.: L.T. Mahmutova, M.G. Mõhemmediyev, K.S. Sabirov, Ş.S. Hanbikova, Kazan 1977, I. Cilt, s. 203.

² Fatih Urmançiyev, Halk Avazı- Tatar Halkı Beyitleri Tarihinnen Oçerklar, Kazan 1974, s. 3

³ Kalendar: Saatli maarif takvimi.

⁴ Urmançiyev, a.g.e. s. 4.

⁵ Urmançiyev, a.g.e. s. 4.

Hadi Atlasi “Kazan Hanlığı” adlı eserinde beyitlerin en güzel ve en eski örneklerinden sayılan “Haneke-Soltan Beyiti”ni yayımlar.⁶

1925’te yayımlanan “Tatar Edebiyatı Tarihi” adlı eserde G. Rahim ile G. Gaziz beyitlere özel bir bölüm ayırırlar ve bu bölümde beyitlerin nasıl ve ne zaman meydana geldiğini açıklarlar.⁷

G. Tolımbay, 1935’te yayımladığı “Beyitler” adlı eserinde beyitlerin ortaya çıkışı ve halk arasında yayılmasını inceler.⁸ Bu meseleyle ilgilenen bazı âlimlerin beyitlerin temelde yazılı olarak meydana geldiklerini söylemelerine karşın Tolımbay onların bu fikirlerini inkar etmez ama beyitlerin sözlü yaratıcılığın ürünü olduğunu ve bu şekilde halk arasında yayıldığını söyler.

Hamit Yarmi, “Beyitler” adlı eserinin girişinde beyitlerle ilgili ayrıntılı bilgi verir. Beyitlerin lirik cırlardan doğduğunu, “Sak-Sok” ve “Han Kızı” adlı beyitlerin kaçınıcı yüzyılda ortaya çıktığını bilmenin zor olduğunu söyler.⁹

1974 yılında Fatih Urmançiyev’in “Halık Avazı” adlı eseri yayınlanır. Bu eserde yazar, beyitlerin ortaya çıkışı ve konuları hakkında bilgi verdikten sonra, beyitlerin ilk örneklerinden başlayarak Ekim devrimi sonrasına kadar, yüzyıllarına göre onları inceler ve geçirdikleri değişimleri gösterir.¹⁰

A.G. Yahin ve M. H. Bakirov, “Folklor Janrların Sistema İtep Tikşertü Tecribesennen (Mezekler- Beyitler)” adlı kitaplarında beyit türünün tipolojisini incelerler.¹¹

1970’li yıllardan itibaren çıkmaya başlayan Tatar Halık İcadı adlı seriden “Beyitler” adlı kitap yayınlanır. Bu kitabı yayına hazırlayanlar F. V. Ehmetova, İ. N. Nadirov ve K. B. Camaletdinova’dır.¹² Bu eserde beyitler hakkında bilgi verildikten sonra, o zamana kadar derlenmiş olan beyitler bir araya getirmiştir. Yine 1983 yılında Fatih Urmançiyev’in Sovestkaya Turkologiya adlı dergide “O Proishojdenii Baytov” adlı makalesi yayınlanır.¹³

⁶ Hadi M. Atlasi, Sibir Tarihi, Söyınbike, Kazan Hanlığı, Kazan 1993.

⁷ Urmançiyev, a.g.e. s. 5.

⁸ Urmançiyev, a.g.e. s. 5.

⁹ Beyitler, Haz.: Hamit Yarmi, Kazan 1960.

¹⁰ Urmançiyev, a.g.e.

¹¹ G. Yahin, M. H. Bakirov, Folklor Janrların Sistema İtep Tikşertü Tecribesennen (Mezekler- Beyitler), Kazan 1979.

¹² Tatar Halık İcadı (Beyitler), Haz.: F. V. Ehmetova, İ. N. Nadirov ve K. B. Camaletdinova, Kazan 1983.

¹³ Fatih Urmançiyev, “O Proishojdenii Baytov”, Sovestkaya Turkologiya, 1983, S. 5.

1984 yılında ise “Borıngı Tatar Folklorı Meseleleri” adlı eserde F.V. Ehmetova “Beyit Genezisine Karata” adlı makalesinde beyitler hakkında bilgi verdikten sonra onları Yenisey Yazıtları ile karşılaştırır.¹⁴

Fatih Urmançiyev’e göre beyitler, “ XV. yüzyılın ikinci, XVI. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın ortalarına kadar İdil boyu Tatarlarının lirik ve epik eserlerinde orijinal ve en sağlam yayılmış türdür.”¹⁵ Beyitlerin ortaya çıkışı Bulgar devletine kadar uzanır ama şekillenmesi Kazan Hanlığı dönemlerindedir.¹⁶ Mesela: “Muhammet Emin” ve “Kazan Beyiti” içerik ve dil özellikleri açısından Kazan Hanlığı dönemini hatırlatırlar.

Beyitler hem yazılı hem de sözlü edebiyat mahsulleridir. Okur yazar kişiler tarafından yazıldıkları gibi, çeşitli problemlerle karşılaşan ve okur yazar olmayan halk tarafından da söylenmişlerdir. Bu yüzden bu tür, folklor ile yazılı edebiyat arasında bir yerde durmaktadır.¹⁷

Beyitlerin konuları meydana geldikleri dönemlere göre farklılık gösterir. Beyitlerin bazıları içlerinde destanî, mitik ve masalsı unsurlar içerirler. İçerdikleri unsurların yanı sıra lirik, epik veya duygusal anlatımlarla süslenmiş olan bu eserler, Tatar sözlü edebiyatının en güzel ürünleri olarak karşımıza çıkarlar. Mesela “Sak-Sok Beyiti” mitolojik ve masalsı unsurlar açısından oldukça zengindir.

Bazı beyitler ise tarihî olayları ve büyük savaşları anlatırlar; Türk destan yaratıcılığıyla bağlantılıdır. Mesela “Kazan Beyiti”nde Bulgar ülkesinin yağmalanması; “Haneke-Soltan Beyiti”nde esir düşen bir zenginın kızının doğduğu yere ait özlemine; “Möhemmet Emin Beyiti”nde Aksak Timur’un Bulgar devletine hücumu, “Söyembike Beyiti”nde Ruslara esir düşen Söyimbike’nin yaşadıkları, ülkesine duyduğu hasret anlatılır. Bu eserler Anadolu Saz şiirinde “her türlü hayat hadiselerini içine alan”¹⁸ destanlara benzerler.

Halkın yaşadığı sosyal ve siyasi problemleri anlatan beyitler de vardır.¹⁹ Bunlarda zorla Hristiyanlaştırma, ağır vergiler, kızların istemedikleri kişilerle evlendirilmesi v.b konular işlenir. Mesela “Laşman (Tomrukçu) Beyiti”nde ailesinden ayrılarak aylarca ormanda ağaç kesmek zorunda bırakılan insanların çektikleri sıkıntılar ve özlem; “Cidi (Yedi) Kız Beyiti” ile “Nevruz Beyiti”nde erkek kıyafeti giyerek medreseye okumaya giden kızların başlarından geçenler

¹⁴ F. V. Ehmetova, “Beyit Genezisine Karata”, Borıngı Tatar Folklorı Meseleleri, Kazan 1984.

¹⁵ Urmançiyev, a.g.e., s. 7.

¹⁶ Urmançiyev, a.g.e. s. 30.

¹⁷ İ. Nadirov, “Süz Sengatinin Başı- Halk İcatında”, Tatarica, Vammala 1987, s. 150; Urmançiyev, a.g.e. s. 9.

¹⁸ Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş, Ankara 1993, s. 153.

¹⁹ Bu beyitlerin bazıları Anadolu’daki “ağıtlar” a benzerlik gösterir. Onlarda çok trajik olaylar anlatılır.

anlatılırken: “Suga (Suya) Batan Gayşe (Ayşe) Beyiti”nde ise suda boğulan Gayşe adlı kıza yakılmış bir ağıt vardır

Hicvedici ve mizahî olayları anlatan beyitler ise bizdeki Pire Destanı, Kuraklık Destanı benzeri eserlerdir. Mesela “Kece (Keçi) Beyiti”, “Sinil Minen Tütey (Küçük kız kardeş ve Teyze)”, “Kaşık Beyiti”, “Yugalğan (Kaybolan) Başmak Beyiti” gibi.

Beyitlerin başlangıç ve bitiş ifadeleri genellikle ortaktır ve kalıplaşmış ifadeler dikkat çeker. Beyitlerin “Bismillahi ve billahi” ve “Tarih men (bin) de filan yöz (yüz) de ” diye başlamasını Urmançıyev halkın eski adetleriyle bağlantılı görür ve bu ifadelere kabir taşlarında da rastlandığını söyler.²⁰

Beyitler iki ya da dörderli mısralardan oluşurlar ve hece vezniyle yazılırlar.

Günümüzde de beyitler yazılmakta ve söylenmektedir. Fakat günümüzdeki beyitler geçmişte olduğu gibi tarihî olayları veya sınıf mücadelesini anlatmazlar. Onların işledikleri konular ve üstlendikleri fonksiyonlar zamanla değişmiştir.²¹ Sürgüne gönderilen veya trenin altında kalarak ölen insanları anlatan beyitler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tatar sözlü edebiyatının bu türüne ait en güzel örneklerinden biri efsanevî bir olayı²² anlatan “Sak-Sok Beyiti”dir. Bu beyitte bir ok için kavga eden biri kız diğeri erkek iki kardeşin annelerinin kargışıyla Sak ve Sok adlı efsanevî kuşlara dönmeleri, kıyamet gününe kadar ayrı yaşamaya mecbur edilmeleri anlatılmaktadır. Bu beyitle aynı konuyu işleyen ve aynı adı taşıyan Tatar efsaneleri de vardır.²³

Urmançıyev, “Sak-Sok Beyiti”nin tahminen XVII-XVIII. yüzyıllarda ortaya çıktığını, Tatarca’da “Sak-Sok gibi yaşamak” diye bir tabir olduğunu ifade ettikten sonra “Sak-Sok Beyiti”nin ortaya çıkışında yalnızca yazılı edebiyat ve epik geleneğin değil masal ve mitoloji geleneğinin de büyük rol oynadığını ama eserin dilinde ve üslûbunda eski izlere rastlanmadığını söyler.²⁴

“Sak-Sok Beyiti”nin giriş kısmında okuyucunun dikkatini çekmek üzere hazırlık yapılır. Daha sonra iki kardeşin başlarına ne sebepten dolayı bu trajik olayın geldiği, onların anne-babalarını ve birbirlerini göremeyişlerine dair çektikleri hasret, lirik bir şekilde anlatılır. Eserin sonu ise çocuklarını sebepsiz yere kargışlayan anneye bir ders verir gibi biter. Ama metnin dokuzuncu beytinin ikinci mısrasında geçen ‘yetim’ kelimesi bize çocukları kargışlayanın üvey anne olma ihtimalini de düşündürüyor.

²⁰ Urmançıyev, a.g.e. s. 10-11.

²¹ Ehmetova, a.g.m. s. 56-57.

²² (Bazı varyantlarda iki erkek kardeş).

²³ S.M. Gıylocetdinov, Tatar Halık İcadı- Rivayetler hem Legendalar-, Kazan 1987, s. 222 ve s. 252.

²⁴ Urmançıyev, a.g.e. s. 26-28.

Bu eser çok eski zamanlara ait izler taşır. Bu izlerden biri kargışlama sonucunda şekil değiştirmedir. Burada insanın hayvana veya tabiattaki herhangi bir varlığa dönüşmesinin mümkün olduğu mitik dönemlerin izlerini buluruz. Şekil değiştirme motifine diğer halklarda olduğu gibi Türklerin efsane, masal ve destanlarında da sık sık rastlamaktayız. Şekil değiştirme: “Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezâlandırılması veya felâketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir.”²⁵ Beddua, günah işleme, dilek dileme v.b. şekillerde meydana gelebilir. Masallardaki şekil değiştirme sırasında varlıklar eski hallerine dönmelerine rağmen efsanelerde böyle bir şeyin olması söz konusu değildir. Taşa, ağaca veya kuşa dönüşen varlıklar eski şekillerine geri dönemezler. “Sak-Sok Beyiti”nde de beddua sonucunda kuşa dönüşen iki kardeş, bir daha eski hallerine geri dönemeyip kıyamet gününe kadar Sak ve Sok adlı iki mitolojik kuş şeklinde ormanda yaşarlar.

“Sak- Sok Beyiti”nin dikkat çeken bir özelliği de “iki” sayısının metinde formül bir ifade olarak tekrar edilmesidir. İki kardeş vardır. Bunların biri kız diğeri erkektir. İki kardeşin kavgasının neticesinde onlar ebediyen birbirlerinden ayrı kalırlar. İki kardeşin mücadelesi ve sonuçta birbirlerinden ayrı kalmalarına destanlarda, masalarda ve efsanelerde rastlamak mümkündür. İki sayısı mitolojide zıtlığı, uyuşmazlığı, şüpheyi ifade eder: Ahura Mazda (Hürmüz)- Ehriman, iyi-kötü, aydınlık-karanlık v.s.²⁶ Bu beyitte de cezâlandırma demir oku paylaşamayan iki kardeşin kavga etmeleri yüzünden olmuştur. Ayrıca “iki çam, iki kayın, iki yavrum” gibi ifadelerde de iki sayısı tekrar edilir. Okun demirden olması da ilgi çekicidir. Çünkü Şamanizmde demir ve demircinin bütün aletleri kutsal sayılır ve ruhlarının olduğuna inanılır.²⁷ Ok ise mitolojide ilahi adalet, bereket, avlanma, parlaklık, aşk, yağmur, güneşin veya ayın ışığı, hız, yıldırım ve rüzgâr anlamlarının yanı sıra yaratıcı tanrının bir enstrümanı olarak tarif edilir.²⁸

Aşağıda metnini verdiğimiz “Sak-Sok Beyiti”nde çoğunlukla 10’lu bazen de 11’li hece ölçüsü kullanılmıştır ve ikili mısralardan oluşur. Metinde kafiye düzenine uymayan kısımlar vardır. Mesela metnin ikinci beytinde kafiye kullanılmamıştır. Beyitte tam kafiye (uk- yuk; yırt- tart), yarım kafiye (iç- oç; bul- al), zengin kafiye (karlıgan- kargagan, ızbaga-aga), redife ise (öçen-öçen, buldik biz- aldık biz) kelimeleri örnek verilebilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Tatar halk edebiyatının bu nazım türü, mitik, destanî ve masalsı unsurları, tarihî, sosyal, siyasî ve bazen de mizahî konularıyla dikkat çekmektedir.

²⁵ Saim Sakaoğlu, Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesileme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, Ankara 1980, s. 29.

²⁶ Annemarie Schimmel, Sayıların Esrarı, İstanbul 1997, s. 52-62.

²⁷ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm –Materyallar ve Araştırmalar, Ankara 1986, s. 84.

²⁸ Gertrude Jobs, Dictionary of Mythology, Folklor and Symbols, Newyork 1962, s.129.

SAK-SOK BEYİTİ²⁹

Medreselerde kitap kiştesi,
Sak bilen Soknıñ beyitin işitesi.

Medreselerde kitap raf(lar)ı,
Sak ile Sok'un beytini işitin.

Medreselerde pıyala işik,
Sak bilen Soknın beyitin işit.

Medreselerde camdan kapı,
Sak ile Sok'un beytini işit.

Enkey orıştı timir uk öçin,
Enkey orıştı bigrek yuk öçin.

Anneciğim azarladı demir ok için,
Anneciğim azarladı bizzat yok için.

Cimner taşıyır koşlar basudan,
Enkey kargadı bizni açudan.

Yemler taşıyordur kuşlar tarladan,
Anneciğim kargışladı bizi öfkeden.

Samavar kuydı, çeyler éçirdi,
Éçip bitirgeç, kargap oçırdı.

Semaver yaktı, çaylar içirdi,
İçip bitirince kargışlayıp uçurdu.

Yana tunımnı botak yırtkandır,
Gomirim betkenge, nefsim tartkandır.

Yeni kürkümü budak yırtmışır,
Ömrümün bitmesine nefsim çekmişır.

Etkey kaldırdı, öyde torsın, dip,
Enkey kargadı, Sak-Sok bulsın, dip.
diyip.

Babacığım bıraktı evde dursun diyip,
Anneciğim kargışladı Sak-Sok olsun

Kıybla yağınnan ciller isedir,
Bizniñ rizıkını enkey kisedir.

Kıble tarafından yeller esmektedir,
Bizim rızıkımızı anneciğim kesmektedir.

Bardık urmanga, cıydık karlıgan,
Biz yetimnemi enkey kargagan.

Gittik ormana topladık Frenk üzümü,
Biz yetimleri anneciğim kargışlamış.

Töşkender bizge enkey kargışı,
Üzibiz tungançı, tekdir yazmışı.

Düşmüşütlür bize anneciğimin kargışı,
Bizim doğmamız Allah yazgısı.

Enkey kargagaç, Sak-Sok buldık biz, Anneciğim kargışlayınca Sak-Sok olduk
biz,

Bu dünyalardan gıybret aldık biz.

Bu dünyadan ibret aldık biz.

Su buylarında bik küp yördik biz,
Sak-Sok bulgaçtın, dünya gizdik biz.

Su boylarında pek çok yürüdük biz,
Sak-Sok olunca dünyayı gezdik biz.

²⁹ Tatar Halık İcadı- Süz Eçende Hikmet Bar, Haz.: Z.M. Gıyniyatova, H.G. Feyzrahmanova, T.R. Şakirova, İ.İ. Kadyırova, Kazan 1999, s. 137-139.

Çıktık basuga urak urırğa,
Hoday yazgandır şulay bulırğa.

Kistem par narat yana ızbaga,
İki küzimdin kanlı yeş aga.

Su buylarında bala ürdekler,
İske töşkende özile üzekler.

Aklı külmekni tuya kimedim,
Gaziz enkemni tuya kürmedim.

Bir yıl tulgançı, kaytam dip yördim,
Bir yıl tulgaçtın, ömitni özdüm.

Urınımız urman, ikibiz tугan,
Kavışı yuk bizge, enkey kargagan.

Öygen kibenni ciller tarata,
Kavışabız diğeç, hezir tan ata.

Koyaş çıkkanda kan tula küzge,
Kıyamet könsiz kavısu yuk bizge.

Bardım urmanga, kistim par kayın,
Gaziz enkemni sagınam kön sayın.

Mamık eşlepe alıp kaytıgız,
Enkeyni kürgeç, selam eytigiz.

Yañgır yavadır, enkey, başıma,
Yılap kildik biz, enkey, karşına.

Enkey cılıdır, nik kargadım, dip,
Sak-Sok yöridir, harap buldık, dip,

Bardım urmanga, cilekler pişkeç,
Enkey yılıdır, isine töşkeç.

Çıktık tarlaya orak biçmeye,
Huda yazmıştır böyle olmaya.

Kestim çift çamı yeni kışlağa,
İki gözümden kanlı yaş akar.

Su boylarında yavru ördekler,
Hatırlayınca üzülür yitrekler.

Aklı gömleğimi doyuncaya kadar
giymedim,
Aziz anneciğimi doyuncaya kadar
görmedim.

Bir yıl geçince geri döneyim diye gittim,
Bir yıl dolduktan sonra ümidimi kestim.

Yerimiz orman, ikimiz kardeş,
Kavuşmak yok bize anneciğim
kargışlamış.

Yığdığım tınazı yeller dağıtır,
Kavuşuyoruz derken hemen tan atar.

Güneş çıkınca kan dolar göze,
Kıyamet gününe dek kavuşmak yok
bize.

Vardım ormana kestim çift kayın,
Aziz anneciğimi özlerim her gün.

Pamuk şapka alıp geliniz,
Anneciğimi görünce selam söyleyiniz.

Yağmur yağıyor anneciğim başıma,
Ağlayarak geldik biz anneciğim karşına.

Anneciğim ağlıyordur niye kargışladım
diyip,
Sak-Sok yürüyordur, mahvolduk diyip.

Vardım ormana çilekler olgunlaşınca,
Anneciğim ağlıyordur, aklına geldikçe.

Kara karlıgaç, sarı sandugaç,
Enkey, yılama, üzün kargagaç.

Kara kırlangıç, sarı bülbül,
Anneciğim ağlama kendin
kargışlayınca.

Bolay buldık biz: kargış tedbiri,
Yılama, enkey,- Hoday tekdiri.

Böyle olduk biz: kargış neticesi
Ağlama anneciğim Huda takdiri.

Kalgan kiyimni alıp kuyarsıñ,
İsife töşkeç, alıp isnersıñ.

Kalan giysiye alıp koyarsın,
Aklına gelince alıp koklarsın.

Bik küp yılasañ, kitapka kara,
Bizni sağınsañ, Sak-Sokka kara.

Pek çok ağlarsan kitaba bak,
Bizi özlersen Sak-Soka bak.

Kitap ukırsıñ, gıybret alırsıñ,
Kuşlar ütkende karap kalırsıñ.

Kitap okursun ibret alırsın,
Kuşlar geçerken bakıp kalırsın.

İmizgen sötke, enkey, örsene³⁰
Kıyamet könde behil bulsana.

Emzirdiğin süte anneciğim üflesene,
Kıyamet gününde helâl etsene.

Gaziz enkeyim, ber süz eyteyim,
Behillek birseñ, öyge kaytayım.

Aziz anneciğim bir söz söyleyeyim,
Helâllik verersen eve döneyim.

Mamık eşlepem cilge oçırdım,
İki balamnı kargap oçırdım,

Pamuk şapkamı yele verdim,
İki yavrumu kargışlayıp uçurdum.

Mindim botakka, karadım yak-yakka,
İki balamnı kargadım yukka.

Çıktım budağa baktım her yere,
İki yavrumu kargışladım yok yere.

Ceygen ceymemnin kaldı yartısı,
İki balamnıñ kalmadı birsi.

Yaydığım yaygının kaldı yarısı,
İki yavrumun kalmadı biri.

Monlı monlasın, zarlı sargaysın,
Balañ oçırdıñ, kimge yılarıñ.

Bunlu bunlasın, kederli sararsın,
Yavrunu uçurdun kime ağlarsın.

³⁰ Bazı varyantlarda bu kelime yerine "bilsene; susama; su salma" kelimeleri de kullanılmaktadır.

AZERBAJCAN'DA HALK TİYATROSUNUN OLUŞUMU ÜZERİNE

Dr. Eflatun NEİMETZADE*

Halk tiyatrosunu bugünlere taşıyan meydan aktörleri olmuştur. Bu aktörler feodalizm döneminde istismar olunan, ezilen halkın isteklerini, arzularını, keder ve azabını ifade etmişlerdir. Rus yazarı şöyle yazıyor: “Şifahi halk yaratıcılığını bilmeden, öğrenmeden halkın gerçek tarihini de öğrenmek mümkün değildir.”¹ Gorki, başka bir kitabında ise şöyle diyor: “En derin ve parlak, sanat bakımından da en mükemmel kahraman tipleri folklorda, çalışan çiftçi halkın sözlü yaratıcılığı sürecinde meydana getirilmiştir...Petruşkalar; doktora, rahibe, polise, şeytana ve hatta ölümün kendisine bile zafer kazanır. Bütün bu karakterlerin tekamülünde düşünceler ve duygular sentetik olarak mevcuttur.”²

Bütün bunları kadim Azerbaycan halk tiyatrosu kahramanlarında da görmüş oluyoruz. Meydan aktörleri, hakları ve hukukları ayak altına alınan, sade, çalışan insanların fikirlerini ifade ediyor, onları istismar eden zalimler ise mizah yolu ile gülünç duruma düşürülüyor, onlara olan nefret duyguları daha da kuvvetli oluyordu.

Kadim insanlar avlayacakları hayvanların derilerine sarılıyor, bu hayvanların yürüyüş ve koşuşlarını taklit ediyor ve böylece ilk tiyatro türlerini yaratmış oluyorlardı. Avların daha ilginç yönlerini yansıtan meydan oyunlarında aktörler daha aktif oluyorlardı. Tabii ki kostümler, sahnede kullanılan aksesuarlar, milattan önce yaşamış insanların, hayvanların davranışlarını taklit ettikleri zaman bugünkü kullandıkları maskelerin ilk örnekleri ile yaratılmış oldular. Kış ve bahar mevsimlerinin karakterlerine uygun törenler ve giysiler de bu süreçte belli rol oynuyordu. Örneğin, kış, şer kuvvelerin, zulmün, zilletin simgesi oluyordu. Mevsimlerin birbirlerinin yerine geçmeleri ölümle yaşamın, iyilikle şerrin arasında süregelen çatışmayı temsil ediyordu.

Kadim insanlar olaylar sırasında çeşitli hayvanları maske veya kanatlar takarak taklit ediyorlardı.³ Örneğin, kosa ile keçi arasında devam eden kavga ve savaş sonucu keçinin zaferi; baharın kış üzerindeki zaferi gibi kabul ediliyordu.

* Bilkent Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi Tiyatro Böl. Öğr. Üyesi.

¹ Maksim Gorki, Eserleri, C.30, Moskova 1953, s.26.

² Maksim Gorki, Zadaçı Sovetskoj Literatur, (Sovyet Edebiyatının Görevleri), Bakü 1935, s.19.

³ Nazim Rzayev, Nekotorije Voprosi İskustva Azerbaydjana Drevnego Perioda, (Kadim Azerbaycan Sanatının Bazı Sorunları), Azerbaycan İlimler Akademisi Yayınevi, Bakü 1996, s.158.